

A MAGYARORSZÁGI FÖLDRAJZTANÍTÁS TÖRTÉNETE

Ebben a fejezetben a hazai földrajztanítás idővonalával ismerkedhet meg. Arra törekedtünk, hogy érzékelhető legyen az a viszontagságos út, amit a földrajz mint tantárgy bejárt. Hol a történelem, hol a természettudományos tantárgyak próbálták magukba olvasztani, miközben fokozatosan tért veszített a köznevelési rendszerben. A földrajz tantárgy helyzete és a földrajztanítás szemlélete leképezi a tudással és a földrajztudománnyal kapcsolatos közgondolkodást és annak változásait.

1. FÖLDRAJZTANÍTÁS A RATIO EDUCATIONIS ELŐTT

A földrajzi jellegű ismeretek átadására és azok alkalmazására mindig szükség volt, amióta emberek élnek a Földön, tehát mondhatnánk, a földrajztanítás egyidős az emberiséggel. A történelem során együtt fejlődött a társadalommal, a földrajztudománnyal. Ám ha a szervezett keretek között zajló földrajztanítás kezdetét akarjuk megjelölni, akkor jó néhány évszázaddal későbbi időkre kell gondolnunk.

1.1. Földrajztanítás a földrajztantárgy bevezetése előtt

A magyarországi iskolai tudásszerzés az államalapítással és a kereszténység felvételével kezdődött. A **középkorban** az oktatás és a nevelés egyházi iskolákban folyt hazánkban csakúgy, mint Európában mindenfelé. A tananyagot az ókori alapokon létrejött **hét szabad művészet** (grammatika, retorika, filozófia, geometria, asztronómia, história és egyházi zene) foglalta magába. Mivel nem volt önálló földrajztudomány, a földrajzi ismeretek az oktatásban az asztronómiában és a geometriában kaptak helyet.

A 14–16. században a reneszánsz szellemi áramlata járta be a világot. Hatására az emberek figyelme az őket körülvevő világ felé fordult. A kor nagy tudósainak (Kopernikusz, Galilei, Kepler és Newton) köszönhetően és a nagy földrajzi felfedezések következtében gyorsan gyarapodtak a földrajzi ismeretek. Bár minden időben voltak a kor szellemét meghaladó, kiváló tanárok, a földrajzi ismeretek oktatása lassan fejlődött. Hazánkban először az erdélyi és a felvidéki iskolák szerepe növekedett meg jelentős **tudóstanár egyéniségek** (pl. Oláh Miklós, Szepsi Csombor Márton, Honterus János, Fröhlich Dávid, Comenius) működésének köszönhetően. Közülük a 16. század elején a brassói evangélikus prédikátor, térképész és tudós **Honterus János** (1498–1549) volt a legkiemelkedőbb. Iskolákat alapított, amelyekben nagy szerep jutott a földrajzi ismeretek átadásának. Kozmográfiáját Európa-szerte tankönyvként használták. A **kozmozgráfiák** ebben a korban általánosan használt kiadványok voltak. Mivel nemcsak tényeket, hanem kalandos útleírásokat is tartalmaztak, kedvelték azokat gyerekek és felnőttek egyaránt. Talán Honterus volt az első, aki fontosnak tartotta, hogy a diákok a könyveken kívül térképekről és kirándulások alkalmával a közvetlen valóság megfigyelésével szerezzenek földrajzi ismereteket. **Fröhlich Dávid** írta az első magyar kiadású latin nyelvű földrajztankönyvet (*Medulla Geographiae Practicae*, 1639).

A reneszánsz szellemiség továbbvivője a kor egyik legnagyobb nevelő egyénisége **Comenius Ámos János** (1592–1670) volt, aki ugyan csupán négy évig (1650–1654) tanított Magyarországon, a sárospataki református kollégiumban, munkássága nagy hatással volt a földrajzi ismeretek továbbadására. Személyében tulajdonképpen a **földrajzmódszertan megalapítóját** tisztelhetjük. *Orbis Sensualium Pictus* (A látható világ képekben, 1658) és *Didactica Magna* (Nagy oktatástan, 1657) című művei csillagászati és természetföldrajzi alapismereteket is tartalmaztak, de igazi jelentőségük az, hogy megújították a pedagógia tudományát. Comenius új oktatási módszereket vezetett be, amelyekben a valóság-megfigyeléseknek és a vizuális (rajzos és térképes) **szemléltetésnek** elsődleges szerep jutott. „Mit jelent ismerni a dolgokat?” Azt, hogy „látással, hallással, ízleléssel és tapintással érzük el”

A tanító megszólítja tanítványát a valós környezetben az Orbis Sensualium Pictusban

– írta. Vallotta, hogy a megismerés során a mechanikus bevésés helyett a tapasztalat-szerzésből kell kiindulni, majd a tapasztalatok elemzésével az általános következtetések, szabályok megfogalmazásáig kell eljutni. Kiállt amellett, hogy földrajzi ismereteket az oktatás minden szintjén, rendszeresen tanítani kell. Ő fogalmazta meg először azt az igényt, hogy a tanárok és a tanulók egyaránt olvassanak újságot, és a tanórákon **kapcsolják össze a tananyagot** az olvasottakkal, a **mindennapi élet eseményeivel**. Az iskola demokratizálása mellett a magyar nyelven való oktatás bevezetését is szorgalmazta („Magyar nemzetem, igyekezzél rajta, hogy legyenek magyar nyelvű iskoláid, könyveid!”).

1.2. Földrajztanítás együtt a történelemmel

Comenius szorgalmazta az **önálló földrajz tantárgy** bevezetését. A 17–18. században már több helyen (Sárospatakon, Debrecenben, Eperjesen, Lőcsén, Pozsonyban, Sopronban, a dunántúli egyházi iskolákban és néhány erdélyi gimnáziumban) így is tanították. A földrajzi ismeretek azonban ekkor kicsit mást jelentettek, mint napjainkban. Elsősorban a dolgok térbeli elhelyezésére, azon túl legfeljebb a természetföldrajzi jelenségek megfigyelésére és magyarázatára szorítkoztak. Külföldön viszont már az volt a földrajzi ismeretszerzés fő szempontja, hogy miként kapcsolódik össze az ember élete a földi jelenségekkel. A külföldet járt tudós-tanárok egy része hamarosan nálunk is meghonosította ezt a nézőpontot. Csakhogy ez azzal a következménnyel járt, hogy az iskolákban mintegy kétszáz évre **a történelemhez láncolták a földrajzot**. Meghonosodott a **historiai-topográfiai szemléletmód**, ami a gyakorlatban a közigazgatási egységek topográfiai és történelmi vonatkozásainak adatszerű ismertetésévé torzult. Így tanította például a földrajzot **Bél Mátyás** (1684–1749) Pozsonyban 1717-től. Bár munkásságának igen nagy tudománytörténeti jelentősége van, földrajztanítása nem lépett túl a lakóhely, a megye földrajzának megismertetésén. Tanítványaival adatokat gyűjtetett és térképeket rajzoltatott Magyarország földrajzi leírásához. A megyék földrajzára, történelmére és közigazgatására vonatkozó ismeretanyagot öt kötetes könyvben (*Hungariae antiquae et novae prodromus* – 1723 és *Notitia Hungariae novae historico-geographica* – 1735–1742 címenek) foglalta össze. Ezzel Bél Mátyás megteremtette a magyar **leíró földrajzi irodalmat**. Ez azonban nem a későbbi értelemben vett leíró földrajzot jelentette, hanem tényismertető **államisme** volt, történelmi, közigazgatási, topográfiai és statisztikai adatokat tartalmazott. Ezt a műfajt a legmagasabb szinten a partiumi statisztikus, **Fényes Elek** (1807–1876) művelte, akinek szemléletmódja a 19. század közepéig uralta a magyar leíró földrajzi irodalmat.

A 18. században már egyre több helyen használtak latin és német nyelvű **földrajztankönyveket**, amelyeket olykor magyarra is lefordítottak. Részben a tantárgy akkori tartalmával függ össze, részben a német geográfus, Johann Hübner hatásának köszönhető, hogy roppant mennyiségű adatot, tényt soroltak fel mindenfajta magyarázat nélkül, tehát a mai értelemben nem is nevezhetők tankönyveknek. „Nem más, mint a vallások, egyházi szerzetesrendek, zsinatok, babonák, országok és azok fekvésének, nagyságának,

szomszédainak, alkotmányának és terményeinek felsorolása, és olyan helyek említése, amelyek valamely csatáról, ostromról, békekötésről vagy örökösödési vitáról nevezetesek” – írta róluk Fodor Ferenc. Ebben a szellemben írta az első **magyar nyelvű tankönyvet** Váradi Baranyi László 1749-ben *A geographiai tudományok első kezdetei* címmel. **Kérdés-felelet** formában (ún. katekizáló módszerrel) íródott, és nem szakmai tartalmú hasonlatokat alkalmazott a könnyebb megjegyezhetőség érdekében. Más tankönyvek rímbe szedték a tanulnivalókat. A **verses tankönyvek** között legjelentősebb Losontzi (Hányoki) István *Magyarországnak és Erdély országnak Kis Tüköre* (1771) és a *Hármas Kis Tükör* (1773) című munkái, amelyekből csaknem nyolcvan éven át tanulták a földrajzot a magyar gyerekek. E könyvek eredetileg is magyar nyelven íródtak, és nagy szerepet kapott bennük a hazafias nevelés. Széles körben, több nemzedéken keresztül használták azokat.

Bél Mátyás: *Compendium Hungariae geographicum ad exemplar notitiae Hungariae novae historico-geographicae* (1777) latin nyelvű tankönyve

Losontzi István: *Hármas Kis-Tükör* című verses tankönyvének 1848-as kiadása

Kulcsfogalmak

hét szabad művészet, kozmográfia, történelmi-topográfiai szemléletmód, leíró szemléletmód, leíró földrajzi irodalom, államisme, katekizáló módszer

2. FÖLDRAJZTANÍTÁS A II. VILÁGHÁBORÚIG

2.1. Az önálló földrajztantárgy megszületése

A **Ratio Educationis** (A nevelés rendje) 1777-es megjelenésével új történet kezdődött az iskolarendszerben az oktatás tartalmában és módszertanában egyaránt. E latin nyelvű tanügyi szabályzat hatására megteremtődött Magyarországon az egységes iskolarendszer. Már előírták, hogy milyen tantárgyakat és azokat milyen tananyaggal kell tanítani. A földrajztanítás szempontjából kiemelkedő jelentősége, hogy **a földrajzot önálló és kötelező tantárggyá tette**. Ettől kezdve az elemi iskola IV. osztályában tanulták a gyerekek **topográfia** néven, amely az ország gazdasági, ipari és kereskedelmi viszonyait mutatta be leíró módon. Az elemi iskolára épülő öt éves gimnázium minden osztályában már földrajz volt a neve, heti 2-2 órában tanulták. Nagy szerepet szántak neki a **honismertetésben** és ezen keresztül az **állampolgári nevelésben**. Tananyagának összeállításában a **hasznosság elvét** hangsúlyozták, vagyis azt, hogy olyan ismeretekhez juttassa a tanulókat (főleg azokat, akik nem fognak továbbtanulni), amelyeknek hasznát veszik a mindennapi életben. A gimnáziumokban a következő tartalma volt:

- I. osztály: a világegyetem; Magyarország földrajza;
- II. osztály: a társországok földrajza, Erdély, Bánság;
- III. osztály: matematikai földrajz (a Föld mint égitest); a földrajz története;
- IV. osztály: a kontinensek földrajza;
- V. osztály: a korábban tanultak ismételése.

A földrajztanítás módszere is megváltozott. A tanítási órákon a topográfiai neveket már tartalommal töltötték meg, egy-egy hellyel kapcsolatban a tanárok bemutatták, hogy milyen adottságai vannak és miként hasznosíthatók azok, és mi a jelentősége történelmi, kulturális, nemzeti szempontból. A tanterv kiemelte az ismeretszerzés **induktív útjának** fontosságát, tehát a tananyag feldolgozása az ismerttől az ismeretlen, a közelitől a távoli, a résztől az egész felé haladt. Hangsúlyozta az **összehasonlítások** fontosságát, a **térképek használatát** és a **térképen való utaztatás módszerét**. A képzeletbeli utaztatásnak az volt a lényege, hogy a tanulók a lakóhelyükről indulva részletesen megvizsgálták a megyéjüket, majd a szomszéd vármegye folyóit, tájait és városait. Meghatározták azok földrajzi helyzetét, megismerték a gazdálkodási módot, a termesztett növényeket és a tenyésztett állatokat, megvizsgálták az ipar hasznát, és hogy a termékek csak helyben használhatók-e vagy eljuthatnak külföldre is. A tanterv előírta, hogy a tanórán tankönyveket, térképeket és földgömböt kell használni. Korábban a rengeteg gazdasági adat a tankönyvi szövegben volt, és sokszor értelmezhetetlenné tette azt. Ekkor a tanterv már az adatok diagramokon való ábrázolását vagy táblázatban való összefoglalását ajánlotta.

A *Ratio Educationis* remek célkitűzései csak részben valósultak meg. Ennek egyik oka az, hogy hazánkban nem volt egységes az iskolarendszer. A katolikus iskolák követték a tanterv utasításait, de a protestáns iskolákban ragaszkodtak a már meghaladott szemléletű és tartalmú korábbi tantervekhez. Kevés volt az új tanterv szellemében képzett szaktanár, nem voltak megfelelő tankönyvek, térképek, szemléltető eszközök sem. Igaz, ebben az időben készítette el a debreceni kollégiumban **Budai Ézsaiás** tanítványai közreműködésével az **első magyar iskolai atlaszt** (1800).

A Budai Ézsaiás és tanítványai által készített Oskolai magyar Új Átlás alsóclassisok számára Európa-lapja

Eközben Európa-szerte a földrajztudomány szerepének és tartalmának újragondolása folyt, részben a nagy utazó és természettudós, a regionális földrajz megalapítója, Alexander von Humboldt kezdeményezésére. Noha ez a földrajztanítás tartalmának és módszertanának továbbfejlődése szempontjából is fontos volt, a hazai oktatás nem vett róla tudomást. A korábbi tantervi sikertelenségek miatt 1806-ban bevezették a **II. Ratio Educationis**-t, amely 1848-ig volt érvényben. Követelményei messze elmaradtak az előző tantervétől. A földrajz tanítását kétféle módon engedélyezte: taníthatták önállóan és a klasszikus tudományokkal összekapcsolva is. Önállóságának megszűnése újra mintegy fél évszázadra visszavetette a földrajz tantárgy fejlődését.

2.2. Útkeresés a nemzetnevelő praktikus tantárgy irányába

A történelmi helyzet következtében a 19. század közepére egyre erősödtek a magyar **nemzeti törekvések** a Habsburg Birodalom érdekeivel szemben. Ennek jegyében született meg 1848-ban az Eötvös József-féle **oktatási reform és tanterv**, amely bevezette a szaktanári rendszert és kötelezővé tette a tankönyvek használatát. A hatosztályos gimnázium minden osztályában kötelező tantárgyként kívánta tanítani a földrajzot, igaz, a történelemhez kapcsolva. E tantervnek nagy szerepe lehetett volna, de a forradalom és szabadságharc bukása miatt nem valósulhatott meg. Ehelyett a magyar oktatásügyet az **osztrák tanügyi kódex** (*Entwurf der Organisations Gymnasien und Realschulen*) alapján szervezték újjá. Kétféle, humán- és reálgimnáziumot vezettek be, amelyekben **a földrajz és a történelem közös oktatását** rendelték el. A földrajz csak I. osztályban maradt önálló tantárgy, II–VI. osztályban a történelem kiszolgálója lett, azaz csupán a történelmi események színterének ismertetése volt a feladata. Benne a honismeret a Habsburg Birodalom földrajzát jelentette. Ráadásul 1860-ig német nyelven, német nyelvű tankönyvekből folyt az oktatás. A gimnáziumok 1861-től új tanterv alapján dolgoztak, amelyben a földrajznak csak az I–III. osztályban jutott hely. Mégis örömmel fogadták a tanárok, mert magyar nyelven, magyar tankönyvekből oktathatták, és a haza földrajzának értelmezése is a helyére került (Magyarország földrajzát önálló témakörként I. osztályban tanították).

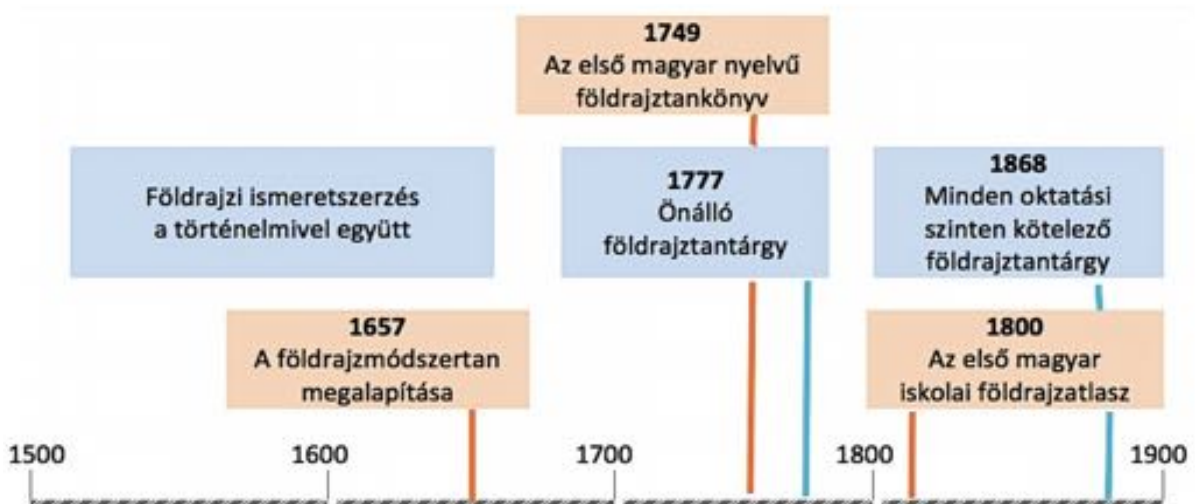
A magyar oktatásügy történetében mérföldkő az **1868-as iskolatörvény**, amelynek kiadása ismét **Eötvös József** (1813–1871) vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez fűződik. A törvény kötelezővé tette a népoktatást, új iskolatípusokat (polgári iskolákat és középfokú tanítóképzőket) vezetett be. Az iskoláktól azt kívánta, hogy olyan embereket neveljenek, akik hazájukat és az idegen országokat, valamint a természeti erőforrásokat is jól ismerik, így képesek bekapcsolódni a társadalmi termelésbe. A földrajz az oktatás minden szintjén **kötelező tantárgy** lett. Az elemi **népiskolák** a szülőföld- és hazaközpontú **nemzeti nevelést** szolgálták. A diákok II–V. osztályban tanulták a tantárgyat. A közvetlen környezet megfigyeléséből indultak ki és a Naprendszer egyszerű megismeréséig jutottak el. Sokféle tankönyvet használtak. Hunfalvy János *Kis földleírás elemi, ismétlő, alsó reál és ipariskolák számára* című tankönyve (1869) jól jelképezte a kor tankönyveit. A Magyar-Osztrák Birodalom általános földrajzi leírása után az európai, majd a más kontinenseken fekvő országok megyéinek és városainak felsorolását adta. A kor egyik legkedveltebb tankönyve Simonyi Jenő *Földrajz a népiskolák IV. osztálya számára* (1895) című munkája volt, amely már összefüggéseket magyarázott és térképeket, képeket is tartalmazott.

A népiskola első négy osztályára épültek a **polgári iskolák** a fiúk számára hat, a lányoknak négy osztállyal. Az volt a feladatuk, hogy a gyakorlati pályákhoz szükséges alpműveltséget megszereztessek a tanulókkal. A földrajzot fontos tantárgynak tartották a **gyakorlati ismeretek átadása** és a hazafias nevelés szempontjából is, ezért három éven át, az I–III.

osztályokban tanították. Tananyaga a természeti jelenségek tárgyalásából indult ki, de törekedett a gazdasági élettel való összekapcsolásukra is:

- I. osztály: a Föld mértani és természeti földrajza; Magyarország és az Ausztriai Birodalom általános áttekintése különös tekintettel mindkettő természeti viszonyaira;
- II. osztály: Európa természeti földrajza, országainak általános áttekintése; a Föld többi részeinek általános átnézete;
- III. osztály: Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália rövid földrajza; a mértani földrajz alapvonalai és a földabroszok (térképek) készítése;
- IV. osztályban nem volt földrajz, csak **természetrajz**, de ebben is szerepeltek földrajzi témák: kőzettan, geológia, talajtan.

A **középiskolák** (reáliskolák és gimnáziumok) tanterveiben volt legjobban érzékelhető a **természetföldrajzi irányzat** erősödése. Fontosnak tartották, hogy a földrajz a hazai földről és a világról az előző években megszerzethez képest mélyebb, a földrajzi tényezők közötti összefüggéseken alapuló képet tárjon a tanulók elé. A nyolcosztályos gimnáziumokban az I., a II., a III. és a VII. osztályban tanulták. A reáliskolákban kezdetben mind a nyolc évfolyamon, de 1884-től már – a gimnáziumhoz hasonlóan – csak négy évfolyamon. Bár a tantervekben a korábban egyeduralkodó leíró földrajz kezdett háttérbe szorulni, a természeti tényezők és a gazdasági élet összefüggéseinek vizsgálata került előtérbe, a tankönyvek szellemisége alig változott. A gyakorlatban viszont általánossá vált a **térképmunka** a földrajzórakon. Ezt elősegítette, hogy Kogutowitz Manó (1851–1908), majd később fia, Kogutowitz Károly (1886–1948) munkássága nyomán sok falitérkép és iskolai atlasz jelent meg. **Kogutowitz Manó** 1891-ben elkészítette az **első falitérképet** (*Magyarország új politikai térképe*), 1896-ban pedig az **első oktatóföldgömböt**.

Időszalag a magyarországi földrajztanítás történetének első korszakáról (Makádi M.)

Norvég. Az előbbi három dél felé ágazik ki, a negyedik északon van; a Balkáni ismét több külön félszigetre szakad. Kisebb félszigetek: *Jütland, Bretagne, Krimia.*

Európa tengerei és tengeröblei a Jeges és Atlanti világtengerek részei. Az előbbihez a *Kari* tengeröblől és *Lapp* tenger tartoznak; a többiek az Atlanti világtenger ágazatai, t. i. az *Éjszaki* vagy *Német* tenger, melyből a Svédország és dán szigetek között levő *Skagerrak, Kattegat, Szund* és *Belt* nevű tengerszorosokon a *Keleti* vagy *Balt* tengerbe juthatni; ennek ágai a *Rigai, Bottniai* és *Finn* tengeröblök. — Nagy-Britannia és Franciaország között a *La Manche* (olv. Lamans) vagy *Uj* csatorna s a *Calais-i* (olv. Kaléi) vagy *Doveri* szoros van; odább délre a *Biskajai* tengeröblől, azután a Spanyolország déli csúcsa és Afrika között levő *Gibraltári* szoros van, mely az Atlanti világtengerből az Afrika és Európa között elterjedő *Földközi* tengerbe visz. Ennek részei: a *Lyoni* és *Genuai* tengeröblök, a *Tyrrheni* tenger, *Sz.-Bonifác* és *Messzina* szorosaival, az *Ión* tenger a *Tarenti* és *Korinthusi* öblökkel s *Otrantói* szorossal; az *Adriai* tenger a *Fiumei* és *Trieszti* öblökkel; az *Égei* vagy *Görög* tenger, néhány szorossal és öböllel. A sok szigettel megrakott *Görög*tengerből a *Dardanellák* szorosa a *Marmoratengerbe* s a *Konstantinápolyi* szoros a *Feketetengerbe* visz, melyhez az *Azovi* tenger csatlakozik.

Európa folyói és tavai. Európát sok folyó futja át minden irányban. A nagyobbak hajózhatók s részint csatornákkal is vannak egymással összekötve. Az éjszaki Jegestengerbe a *Pecora* és *Dvina*, a Keleti tengerbe a *Neva*, *Memel*, *Visztula* és *Odera* ömlenek. Az Éjszaki tenger felé az *Elba*, *Rajna*, melylyel a *Nekkar*, *Majna* és *Mózel* egyesülnek; továbbá a *Mász*, *Selda* s *Anglia* nevezetes folyója, a *Themze*, tartanak. Az Atlanti világtengerbe szakadnak: a *Szajna*, *Loire* (olv. Loár), *Gironde* (olv. Zsiron), *Duero*, *Tajo*, *Guadiana*, *Guadalquivir*. A Földközi tenger: Franciaországból a *Rhonet*, Spanyországból az *Ebró*, Olaszországból a *Tiberisz* vesz fel; az Adriai tengerbe a *Po* és *Ets*, a Feketetengerbe a *Duna* melylyel a *Dráva*, *Száva*, *Tisza* s hazánknak csaknem minden folyója egyesül; azután a *Dnyeszter*, *Denepér* és *Don* szakadnak. Legnagyobb s hajózásra legalkalmasabb folyamok

Kérdések és feladatok: Hol fekszik Magyarország és minők határai? — Melyik Magyarország fő-folyója? — Minő folyásának iránya? — Melyek a Duna nevezetesebb szigetei és miáltal tűnnek ki azok? — Melyek a Duna nevezetesebb mellékfolyói a jobbparton? — Melyek a Duna legnagyobb mellékfolyói? — Miáltal nevezetes ez? — Melyek a Tisza mellékfolyói a jobbparton? — Melyek a balparton? — Minő iránya a Maros folyásának? — Melyek még mellékfolyói a Dunának az országban? — Rajzold Magyarországot s elötte ismeretes folyóit stb.

2. A magyar állam hegységei.

Magyarország főhegysége a *Kárpát-hegység*. Ez az ország nyugoti határain a Duna mellett kezdődik s félköralakban előbb északkeletnek, aztán keletnek, majd délkeletnek tart; végre kötfel vlik s a nagy *erdélyi fensíket* képezi. A Kárpátok majd láncbar húzódnak, majd tömeges hegységeket képeznek. Csúcsaik a középső hegycsoportban és a déli határhegyláncban emelkednek legmagasabbra, s bizonyos magasságig mindenütt erdővel borítva. Bensejök sok ércet, só, kőszén és más hasznos ásványt tartalmaz. A Dunától északra a *Kis-Kárpátok* húzódnak alacsony hegységeket képezve melynek folytatása a határon északkeletre vonuló *határhegylánc*, s *Babagura* hegységben (1839 m. = 5600') érve el legmagasabb csúcsait. Ez utóbbival szomszédos a *magas Tátra*, Magyarország legmagasabb és legszebb hegysége, melynek magasabb csúcsai csaknem örökös hóval fedve. Kopár meredek sziklái, vad és kietlen völgyzei csaknem járhatlanná teszik e hegységet, míg a számos tengerszem — azaz gyakran 6000 lábnyi magasságban található rendkívül mélységű és kristálytisza vízű tó — növeli annak regényes báját. Legmagasabb csúcsai: a *lomnici* (2646 m. = 8370'), *gerlachfalvi* (2640 m. = 8350') és a *Kriván* (2488 m. = 7870') egymás közelében emelkednek ki, illatos fenyves erdővel borított alacsonyabb társaik közül s ezüstként fénylő jégvölgyeik már messzire hirdetik a Kárpátok királyát, a Tátrát.

A magas Tátrától délre számos hegység-ág húzódik és pedig a Nyitra és Vág folyók közt a *kis Tátra* vagy *Nyitra hegység* (Kis-Kriván 1667 m. = 5275'); a *magyar Érchegység* a Nyitra és Garan folyók közt és ennek északi folytatása a *nagy Tátra* (Nagy-Krizma 1572 m. = 4974'); ez utóbbiól keletre vonul az *alacsony Tátra* a Vág és Garan folyók között, ettől délre a Garan és Ipoly között fekvő *Ostroszék hegység*, melytől keletre a számos barlangot tartalmazó *Gömör-Tornai* hegység fekszik és végre az Ipoly folyótól délre fekvő és keletre húzódó *Mátra hegylánc* (Cserhát, Bükk és Mátra). A Magas Tátrától keletre a Popriád és Hernád folyók közt fekszik a *Sáros-Szepesi hegység*, a Hernád és Bodrog között pedig a *Hegyalja*, melynek lejtőin a világhírű tokaji bor terem. Itt a Kárpátok megszűnnek oly messzire terjeszkedni mint nyugaton s

Hunfalvy János: *Kis földleírás polgári-, reál-, ipar- és felső népiskolák számára* (1874)

Gáspár Ignác: *Első oktatás a földíratban a népiskolák a középosztályai számára* (1876)

31. Tanítás.

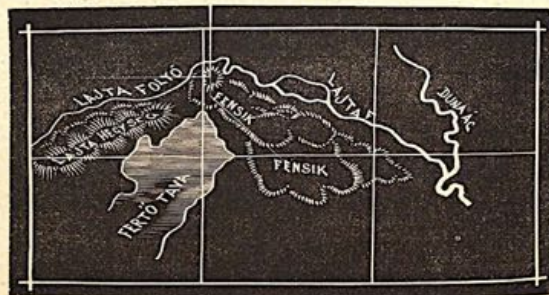
Térképet rajzolunk! (Előkészület.)

Hazánk egy vidékét, egy szép vidéket fogunk le-rajzolni! Látni fogjuk a képen a *Duna* egy részét és a *Lajta* folyó vidékét! A Lajta hegységet és egy érdekes lépcsőzetes fensíket.

Munkához!

Nézzétek itt van a Duna folyó. Hol kezdtem és milyen irányban rajoltam? Rajzoltátok fel ti is, megvárom. (Szemle.)

Most rajzoltátok utánam mindjárt a *Lajta* folyót. (Szemle.) Hova ömlik? Az első négyzetegben északkeletnek, aztán délkeletnek folyik. Egy szigetet is látunk rajta!

Lépcsős fensík, hegylánc. (A Fertő-tó északi része a Lajtával.)

Most rajzoltátok fel a Fertő északi felét az ismeretes két félszigettel. Ezen a képen tehát nem látjuk a Hanságot. (Szemle.)

Most lássuk a Lajta hegységet. Itt a van a Fertő-árok és a Lajta közt. Merre van a Fertőtől, merre van a Lajta folyótól. (Szemle.)

A Lajta kanyarodásánál egy magaslat van, ettől délre fensík. A fensík alatt délre egy másik alacsonyabb

Vaday József: *A földrajztanítás vezérkönyve tanítók, tanítóképzőintézeti növendékek számára* (1910) rajzoltatásra építi a tanítást

A hazai földrajztanítás a 19. és a 20. század fordulóján mélypontra jutott, egyre kisebb óraszámokban és korszerűtlen szemlélettel tanították a tantárgyat. A kor tudósai közül főleg **Lóczy Lajos** (1849–1920), **Cholnoky Jenő** (1870–1950) emelték fel szavukat a tarthatatlan helyzet miatt. Ők, mint ahogyan Prinz Gyula (1882–1973) – és később **gróf Teleki Pál** (1879–1941) is – elkötelezett hívei voltak az **egységes földrajznak**, amelyben a természettudományi és a társadalomtudományi szemlélet együtt van jelen. Harcukat segítette, hogy a társadalom szemében is egyre nagyobb becsű lett a földrajzi ismeret, már az általános műveltség részeként kezelték. A szemlélet meghonosodását segítették az ezidőtájt megjelenő színvonalas népszerűsítő földrajzi könyvek és a rendszeresen tartott érdekes előadások.

Cholnoky Jenő dolgozószobája a Magyar Földrajzi Múzeum kiállításán (fotó: Makádi M.)

2.3. A tájföldrajzi szemlélet kibontakozása

Az I. világháború után visszaállították a háború előtti iskolarendszert, és sokszor, különböző irányzatoknak megfelelően változtatták a tanterveket (pl. 1925-ben, 1932-ben és 1941-ben). 1926-tól nagy iskolaépítési program kezdődött (Klebelsberg Kunó kultuszminisztersége idején). Az akkori történelmi helyzetnek megfelelően **a nemzeti önérték fejlesztése** volt az oktatás egyik elsődleges célja. A haza földrajzát Kárpát-medencei keretekben tanították. Mint ahogyan a földrajztudományban, úgy az oktatás szemléletében is erősödött a **tájföldrajzi irányzat**. Az általános természetföldrajz helyett a tájakat, pontosabban a természeti tájakat tekintették a földrajzi ismeretszerzés alapjának, a természetföldrajzi tényeket csupán a regionális földrajzi ismeretek bevezetőjeként kezelték. Főként a tájak geomorfológiai vonásainak, éghajlatának, vízrajzi és talajtani jellemzőinek megismertetését tartották

alapfeladatnak, igaz, a társadalom szempontjából is értékelték azokat. A tananyag kiválasztásakor a következő elveket érvényesítették:

- Az **érdekesség elve** (a tájjal, a településsel kapcsolatos érdekességek feltárása a tanulók előtt, hogy felkeltsék érdeklődésüket és táplálják hazaszeretetüket);
- Az **eszméltetés elve** (tulajdonképpen azonos a gondolkodásra neveléssel);
- A **hasznosság elve** (azoknak a földrajzi tényezőknek a bemutatása, amelyekből az ember hasznot merít, illetve amelyekből kára származik, mert azok ellen „harcolnia” kell).

Egyes témák évfolyamonként újra és újra előkerültek a tananyagban, amit jól példáz az elemi népiskolák tanterve:

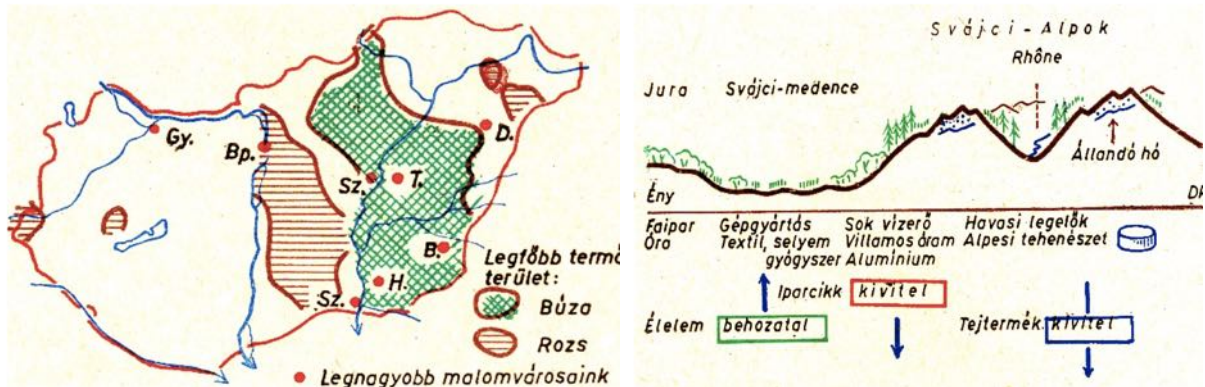
- I–III. osztály: nem volt földrajztantárgy, de a beszéd- és értelemgyakorlatok tantárgy keretében szereztek a gyerekek földrajzi alapismereteket (pl. az otthon, a környezet, a község, a határ, a járás és a vármegye megismerésekor);
- IV. osztály: az előző tanévek szülőföldismereti anyagának ismétlése; térképolvasás; Csonka-Magyarország földrajza; az elszakított országrészek földrajza; a Magyar Királyság összefoglaló ismertetése; Európa áttekintése;
- V. osztály: Magyarország földrajza (természeti és gazdasági áttekintése); Európa országai; a földrészek áttekintése;
- VI. osztály: Magyarország gazdaságföldrajza; Európa országai; a kontinensek áttekintése; általános természeti földrajz; csillagászati földrajz.

Az elemi népiskolákra épülő polgári iskolák 1927 után már csak négy évfolyamosok voltak. Mit tanítottak földrajzból?

- I. osztály: a szülőföld földrajza; Magyarország nagytájainak földrajza;
- II. osztály: Európa földrajza;
- III. osztály: Ázsia, Afrika, Amerika, Ausztrália, a sarkvidékek földrajza; a matematikai és csillagászati földrajz alapjai;
- IV. osztály: fizikai (általános természeti) földrajz; Magyarország politikai és gazdasági földrajza; katonai térképek olvasása.

Sok és sokféle **szemléltető eszközt**: földgömböket, térképeket, domborműveket (domborzat-modelleket), képeket és filmeket készítettek a tantárgy oktatásához. Az alapiskolákban kezdték használni a homokasztalt is, és elterjedt a rajzolás módszere. A tankönyvek mellett más nyomtatott taneszközök is megjelentek. **Földrajzi olvasókönyveket** adtak ki, 1935-ben Udvarhelyi (Kendoff) Károly elkészítette a **földrajzi munkanaplót** (*Földrajzi munkanapló a polgári iskolák számára*), amely a mai munkafüzetek elődje volt. A tanárok munkáját az egyre gyakrabban megjelenő **módszertani segédkönyvek** tették könnyebbé, amelyekben új típusú tanítási órák tervezetét, módszerek leírását tették közzé, pl. Teleki Pál – Vargha György: *Modern földrajz és oktatása* (1923), Prinz Gyula: *Az elemi földrajzi fogalmak magyarázata és*

bevezetése a tájkép szemléletébe (1925), Schlosser József: *Földrajzi Vezérkönyv* (1936), Karl János: *A földrajz tanítása* (1937).

A Földrajzi munkanapló táblai rajzai (minta a tanárok számára)

Kulcsfogalmak

Ratio Educationis, 1868-as iskolatörvény, érdekesség elve, eszméltetés elve, hasznosság elve, egységes földrajz, térképen való utaztatás, tájföldrajzi irányzat, olvasókönyv, munkanapló, földrajzi atlasz

3. FÖLDRAJZTANÍTÁS A SZOCIALIZMUS IDŐSZAKÁBAN

3.1. A szocialista szellemiségű földrajztanítás kezdete

A II. világháború után alapjaiban változott meg a magyarországi oktatásügy helyzete. A nyolcosztályos népiskolák, a gimnáziumok és a polgári iskolák I–IV. osztálya helyett megszervezték a **nyolcosztályos általános iskolákat**. Az új alapiskola kötelező lett, oda minden gyerek ingyenesen járhatott és megszerezhetette az alapműveltséget. A középfokú oktatás lehetőségét a **négyosztályos gimnázium** biztosította. Az új iskolaszervezeti modell megteremtése után a politikai változásoknak megfelelő, új szellemiségű tantervek születtek, az első 1946-ban jelent meg. 1948-ban államosították az iskolákat, az új helyzetnek megfelelő követelményeket az 1950-es tantervben tették közzé. Ez volt az első **szocialista tanterv**, s mint ilyen, a földrajztanítás céljaként a Föld, a földrészek és az országok, közöttük elsősorban hazánk, a Szovjetunió és a népi demokráciák megismertetését fogalmazta meg. Fontosnak tartotta a földrajz szerepét a természettudományos nevelésben, de hangsúlyozta, hogy a tantárgy azért is alapvető jelentőségű az iskolában, mert a társadalom gazdasági tevékenységét vizsgálja. Politikai szemléleten alapult és hibás volt az a célkitűzése, hogy a tanulók megértsék, az ember uralkodik a természetén, a társadalom le tudja győzni a természet erőit. A diákok 4–7. osztályban a világháború előttihez hasonló szerkezetben tanulták a tantárgyat. 1956-tól 8. osztályban is kötelező lett a földrajz, de minden évfolyamon csökkentették a tananyagot. Hazánk földrajza a 4., az 5. és a 8. osztályba került. Tehát többször, ráadásul hasonló szemlélettel és rendszerben tanulták, így a gyerekek elveszítették érdeklődésüket iránta. Főként azok, akik gimnáziumban tanultak tovább, mert ott negyedszer (III. osztályban) is megjelent Magyarország földrajza. Az óraszámok gyakran változtak, a követelményként megjelölt tananyagok pedig teljesíthetetlennek bizonyultak. Az általános iskolás tanulók és tanáraik munkáját egyaránt segítették az új tankönyvek és a **földrajzi munkafüzetek** (Udvarhelyi Károly, 1959). 1958-ban a Művelődésügyi Minisztérium megjelentette az első **földrajzi módszertani folyóiratot** „A Földrajz Tanítása” címmel.

Földrajzóra (Piarista Gimnázium, Budapest, Mikszáth Kálmán tér, 1955) (forrás: Fortepan)

3.2. A sikertelen reformok évtizedei

A II. világháború után először **1962**-ben jelent meg merőben új tanterv, amit el is neveztek „**reformtantervnek**”. Bevezetése azért volt elkerülhetetlen, mert a korábbi tananyagcentrikus tantervek hatására a szaktanárok igyekeztek a megfogalmazott követelményeket maradéktalanul, maximalista módon teljesíteni. Ezért ebben a dokumentumban célul tűzték ki, hogy az alapfokú oktatásban az életkori sajátosságokhoz jobban igazodó mennyiségű és mélységű tananyaggal találkozzanak a gyerekek. Az általános iskolában a hangsúly az **alapismeretek elsajátítására** és az azokhoz kapcsolódó **jártasságok kialakítására** helyeződött. Az általános iskola már nem kívánt lezárt ismereteket adni, mert a társadalom egyre szélesebb körében jelentkezett a középfokú oktatás iránti igény. Így az általánossá váló középiskolai oktatás megalapozása lett a feladata, úgy mondták „**nyitott általános iskola**”¹.

Alsó tagozatban a gyerekek az újonnan bevezetett **környezetismeret** tantárgy keretében szereztek földrajzi alapismereteket, amit 1–4. osztályban tanultak. Általában kedvelték is ezt a tantárgyat, mert az őket körülvevő világról szólt, és közös vagy önálló megfigyelések, vizsgálódások során jutottak ismeretekhez. A környezetismeretet 5. osztálytól az élővilág és a földrajz váltotta fel. Ezeket a tárgyakat 8. osztályig tanulták az általános iskolások. A **földrajz** tananyagának elrendezése a **felső tagozat** négy évében a közelitől és az egyeditől haladt a távoli és az általános felé:

- 5. osztály: térképi alapismeretek; Magyarország néhány nagytája; a földgömb és az éghajlati övek; a szomszéd országok (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, Ausztria) földrajza;
- 6. osztály: Európa földrajza; a Szovjetunió földrajza;
- 7. osztály: Ázsia; Afrika; Ausztrália és Óceánia; Észak- és Dél-Amerika; a sarkvidékek földrajza;
- 8. osztály: a Föld és a Világegyetem; Magyarország (természeti földrajza, a hazai nagytájak gazdasági élete, a gazdasági élet ágazatai); a szocialista világrendszer országainak földrajzi áttekintése.

A középiskoláknak csak egy részében tanultak földrajzot a tanulók. A szakmunkás-képzőkben egyáltalán nem, tehát az ott továbbtanulók számára a földrajzi ismeret-szerzés az általános iskolával befejeződött, mint ahogyan a legtöbb szakközépiskolába járó diáknak is. Az ipari, a mezőgazdasági és a kereskedelmi szakközépiskolások általában egy évig (II. osztályban), a közgazdasági szakközépiskolások két éven át (I. és II. osztályban), a gimnazisták három éven át (I–III. osztályban) foglalkoztak a földrajzi környezettel. A tananyag elrendezése részben általános, részben regionális földrajzi elveket követett, ráépült az általános iskolai tananyagra. A **gimnáziumi földrajz** tantárgy témakörei az alábbiak voltak:

¹ Ma mást jelent a nyitott iskola kifejezés

- I. osztályban: általános természeti földrajz (a kéreg, az éghajlat, a talaj, a természetes növényzet, a természetátalakítás);
- II. osztályban: a tőkés világ gazdasági földrajza (általános gazdasági földrajzi alapismeretek, a nagyhatalmak, a fejlett tőkés országok);
- III. osztályban: a szocialista világ gazdasági földrajza (a szocialista országok gazdasági földrajza, a Szovjetunió, az európai és az Európán kívüli szocialista országok, Magyarország).

Általános iskola								Gimnázium			
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	I.	II.	III.	IV.
Környezetismeret				F ö l d r a j z							–
Heti óraszám											
2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	–
Évi óraszám											
66	66	66	66	66	66	66	66	66	66	99	–

A földrajzi ismeretkörökkel összefüggő tantárgyak rendszere az 1962-es tantervben

Ki kell emelni, hogy ebben az időben egy érettségiző tanuló mögött **7 évnnyi** (4+3 év) földrajztanulás állt. Ez volt a földrajztanulás leghosszabb időtartama a magyar közoktatás történetében.

Az 1970-es évek elején határozat született az állami oktatásügy továbbfejlesztéséről, amelynek értelmében sor került az 1962-es **tanterv módosítására** (1973). Elsődleges célja a **tananyagcsökkentés** volt, mert azt tapasztalták, hogy az előző tantervben előírt követelmények nehezen teljesíthetők a tanítási órák feszített üteme, a túl sok feldolgozandó tananyag miatt. Nem született új tanterv, hanem az előző anyagából kijelölték azokat, amelyek nélkülözhetetlenek a tanulók továbbhaladásához. Ez lett a **törzsanyag**, amit feltétlenül, minden osztályban fel kellett dolgozni. A törzsanyagot meghaladó ismeret lett a **kiegészítő anyag**, amiről a szaktanár dönthetett, hogy feldolgozza-e a diákokkal. (Ez volt az első jele a tanári szabadságnak.) Ekkor fogalmazták meg először az igényt, hogy a tanítási órákon – főként az általános iskolában – inkább kevesebb tananyagot, de azt alaposabban dolgozzanak fel, és az oktatás mellett a **nevelési feladatok** megvalósítására is maradjon idő. Az alaposabb tananyagfeldolgozás fő módszerét a tanulói **munkáltatásban** látták, ezért kijelöltek olyan anyagrészeket, amelyeket a tanulóknak munkafüzeti feladatok megoldásával vagy olvasmányfeldolgozással kellett elsajátítani. Sőt, még azt is előírták, hogy a tanárnak mikor, mely témával kapcsolatban kell gyakorló órát beiktatnia az éves tanítási folyamat során.

Az új módszerek elterjedését segítette, hogy új stílusú és felfogású **taneszközöket** (tankönyveket és munkafüzeteket, az ismeretellenőrzéshez pedig földrajzi feladatlapokat) vezettek be. Kiadták a tanterv mellett a részletes földrajzi **követelményrendszert**, ami már nemcsak azt rögzítette, hogy évfolyamonként mely fogalmakról, folyamatokról, összefüggésekről kell tanulni, milyen gyakorlatokat kell végezni, hanem azt is, hogy azokról pontosan mit kell tudniuk a tanulóknak. Új **szemléltetőeszközök** is megjelentek, amelyeket

minden iskola ingyen megkapott. Ekkor jelent meg az első táblai applikációs kontúrtérképsorozat, ami kiváló gyakorlási lehetőségeket kínált a topográfiai ismeretek rögzítésére, valamint a földrajzi helyek és a hozzájuk kötődő tartalmak vizuális összekapcsolására. Az 1970-es években adták ki az írásvetítővel kivetíthető földrajzi transzparens sorozatokat az általános iskolák 6–8., illetve a gimnáziumok I–II. osztálya számára. Hatalmas mennyiségű színes magyarázóábrát tartalmaztak minden tanítási órához.

Transzparensorozat a gimnáziumi földrajztanításhoz (OOK, Veszprém) (fotó: Makádi M.)

A metodikai eszköztár példátlan gyarapodása ellenére az 1973-as tantervmódosítás nem érte el a célját, mert túlszabályozta az oktatási folyamatot, azt nem lehetett eredményesen alkalmazni az eltérő képességekkel rendelkező tanulók oktatása során. Így rövidesen új tanterv született, ami **1978-as tantervként** vált ismertté. Az 1978/79. tanévtől kezdték bevezetni felmenő rendszerben, egyszerre az oktatás két szintjén. (Tehát ebben a tanévben még csak az általános iskolák 1., illetve a középiskolák I. osztályában, a következő tanévben már az 1–2., illetve az I–II., majd az 1–3., illetve I–III. osztályban tanítottak ennek alapján.)

Applikációs kontúrtérkép az Egyesült Királyság tanításkor (fotó: Makádi M.)

Az új tanterv alapelveként hirdette, hogy a közoktatásnak tovább kell lépnie a **nevelő iskola** irányába, hiszen az iskolában (főleg az általános iskolában) a nevelésnek az ismeretszerzéssel egyenrangú szerepe van. Hangsúlyozta, hogy nem szerencsés, ha az iskolában a valóságra, a bennünket körülvevő világra vonatkozó ismereteket tantárgyakra bontva, egymástól elszigetelten közvetítik, mert a gyerekek – életkori sajátosságaik folytán – a külön-külön szerzett ismereteket nem képesek maguk összerakni, nem tudják alkalmazni. Ezért, úgy fogalmazott: „keresni kell a jelenlegi tantárgyi szétaprózottság megszüntetésének módjait” (emlékezzen az **integráció elvére!**). Ennek a gondolatnak a jegyében a környezetismeret tantárgyat kiterjesztették az 5. évfolyamra is, hogy benne a földrajzi és a biológiai ismeretek együtt kerüljenek feldolgozásra. Valójában csak formális volt az integráció, mert a 4–5. osztályos környezetismerethez készült új taneszközök nem integrációs elven születtek, hanem egyszerűen csak egymás mellé tették a földrajzi és a biológiai témájú leckéket.

Az 1978-as tantervet hivatalosan **kerettantervnek** nevezték, de ez a név nem terjedt el a gyakorlatban (ráadásul ez a név ma már teljesen más műfajt jelent). Keret jellegét az adta, hogy immár nem olyan szigorúan határozta meg a teljes oktatási időre vonatkozó tananyagot. A **fakultációs rendszer** bevezetése lehetőséget kínált arra, hogy bizonyos ismeretköröket a gyerekek érdeklődésüknek megfelelően, külön szervezeti keretekben (fakultációs órákon) tanulhassanak. Erre az általános iskolákban a 7–8. évfolyamon, a gimnáziumokban pedig a III–IV. évfolyamon heti 2-2 órát biztosítottak. A rendszer a középiskolákban jól bevált, sok tanuló választotta a földrajzi fakultációt. Az általános iskolákban kevésbé alkalmazták eredeti céljának megfelelően, igaz születtek hozzá tantervek és segédanyagok (pl. földrajzi-környezeti indíttatású volt a „Föld, víz, levegő” vagy az „Ember és környezete” című program). Időkeretét inkább arra használták fel, hogy megnövelték vele egyes osztályok valamely tantárgyra fordítandó kötelező óraszámát, amolyan felzárkóztató vagy tehetséggondozó jelleggel. (Az, hogy nem valósult meg, részben azzal magyarázható, hogy ebben az időben demográfiai csúcs volt az alapfokú oktatási intézményekben, így helyhiány miatt a fakultációhoz szükséges csoportbontásokra alig volt lehetőség.)

Műfaji szempontból is újdonságot hozott ez a tanterv, mert – a korábbiakkal szemben – már nem a tananyagra helyezte a hangsúlyt. A **követelményrendszer** került előtérbe, de nem az ismeretek felsorolásával, hanem a tanulóktól elvárható magatartás, képességek, világnézet megfogalmazásával. Átértelmezte a törzsanyag és a kiegészítő anyag fogalmát is. A törzsanyag immár az átlagos képességű tanulókra vonatkozott, mondván, ők a tanulásra fordítandó idő kétharmad része alatt képesek azt elsajátítani. A tanulói teljesítmények minősítésének alapja csak a törzsanyag lehetett. A kiegészítő anyagba olyan témák kerültek, amelyek hozzájárulhattak a gyerekek személyiségének fejlődéséhez, látókörének szélesedéséhez, de a továbbhaladáshoz nem voltak feltétlenül szükségesek. A tankönyvekben a kiegészítő anyag elkülönült (pl. apró betűs szedéssel) a törzsanyagtól. A tanár szabadon dönthetett, hogy feldolgoztatja-e az óra során, vagy hogy mely tanulókkal dolgoztatja fel. A tanterv és a tankönyvek is jelölték (pl. félkövér szedéssel) a továbbhaladáshoz szükséges **minimum**

követelményeket. Ezzel nagyobb teret kapott a **tanulókkal való differenciált foglalkozás** igénye és gyakorlata.

Az alsó tagozatos gyerekek ezután is a környezetismeret tantárgy keretében ismerkedtek a természeti és a társadalmi környezettel önálló megfigyelések, tapasztalatszerzések, vizsgálódások során. Ám az 1–3. osztály és a 4–5. osztály tananyagstruktúrája lényegesen különbözött. Az iskola első éveiben valóban **integrált** módon folyt a megismerés, aminek a környezetben előforduló kölcsönhatások adták a keretét (pl. halmazállapot-változások, az időjárás változása, a felszínformák kialakulása, a társadalom kapcsolata a természeti környezettel). A tantárgy tanulásához munkafüzetek készültek (szövegszerű tanulnivalót tartalmazó tankönyv nem volt). A 4-5. osztályos környezetismeret mint komplex tantárgy feladatköre szűkebb volt, arra volt hivatott, hogy a tanulóknál kialakított képességekkel és tudáselemekkel megalapozza a rá épülő földrajz és biológia tantárgyak tanulását. Tehát – nevével ellentétben – csupán a természeti környezettel foglalkozott, abban is csak földrajzi és biológiai ismeretekkel. Fizikai és kémiai ismeretek egyáltalán nem kaptak helyet benne (és más tantárgyban sem!). A környezetismeret keretében a tanulók alapvetően általános természetföldrajzi alapfogalmakat, folyamatokat ismertek meg és összefüggéseket ismertek fel, és kitekintettek a társadalomföldrajzi kapcsolatokra is. Ezekhez főként magyarországi, kisebb részben európai tájakról kapták a példákat.

Környezetismeret munkatankönyv, 4. osztály, Tankönyvkiadó Vállalat (fotó: Makádi M.)

A környezetismeret tehát öt éven át tanult tantárgy lett, ami az alapkészségek fejlesztése szempontjából öröndetes volt. Viszont az volt az ára, hogy az önálló földrajz tantárgy az **általános iskolákban három tanévre** zsugorodott. Alapvetően megtartotta a korábbi

tananyag-elrendezési elvét. Magyarország földrajzát a 4–5. osztályos környezetismereti alapokra építve 8. osztályban dolgozták fel részletesen. A regionális földrajzi ismeretkörök feldolgozása a távolítól a közeli felé haladt. Arra az elvre épített, hogy először az egzotikusabb, ezért vonzó és amúgy egyszerű felépítésű kontinensekkel ismerkedjenek meg a tanulók, ezzel megnyerhetők a tantárgyban való későbbi, alaposabb elmélyülésnek. Egy kicsit érettebb életkorban ismerték meg földrészünk, majd az általános iskola végén hazánk földrajzi jellemzőit. A földrajz tananyaga az alábbi tematika szerint épült fel:

- 6. osztály: Afrika; Ausztrália és Óceánia; Amerika; a sarkvidékek; Ázsia földrajza;
- 7. osztály: Európa és a Szovjetunió földrajza;
- 8. osztály: Magyarország földrajza (a nagytájak földrajza, gazdasági ágazatok és ágak); csillagászati földrajzi alapismeretek.

Általános iskolai földrajz tankönyv, 7. osztály, Tankönyvkiadó (fotó: Makádi M.)

Általános iskola								Gimnázium			
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	I.	II.	III.	IV.
Környezetismeret					F ö l d r a j z					–	–
Ciklus ² (2 hét = A. és B. hét együtt) óraszám											
3	3/4	4/3	5	5	3/4	4/3	4/3	6	4	–	–
Évi óraszám											
52	64	64	96	96	64	64	64	115	76	–	–

A földrajzi tartalmú tantárgyak órászámai az 1978-as tantervben

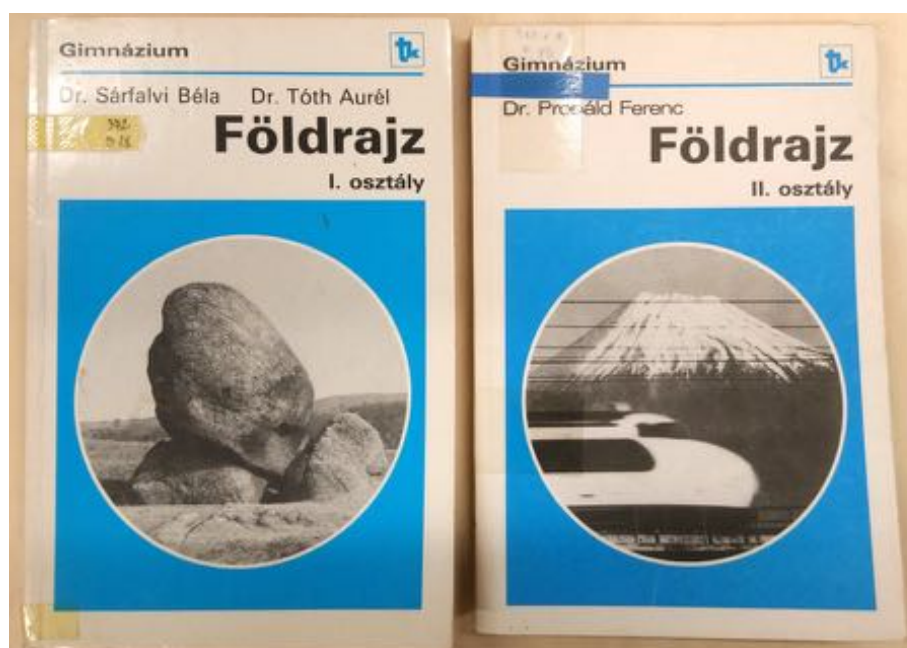
A középiskolákban továbbra sem volt általános a földrajztanulás. A szakközépiskolák között voltak olyanok, amelyekben a tanulók 2 évig, másokban 1 évig tanulták a földrajzt, míg a többi szakközépiskolában és a szakmunkásképzőkben nem is volt ilyen tantárgy. A

² A ciklusos órászámokban a 3/4 azt jelenti, hogy az első félévben egyik héten 2, a másik héten 3 óra van, a második félévben viszont minden héten 2-2 óra van.)

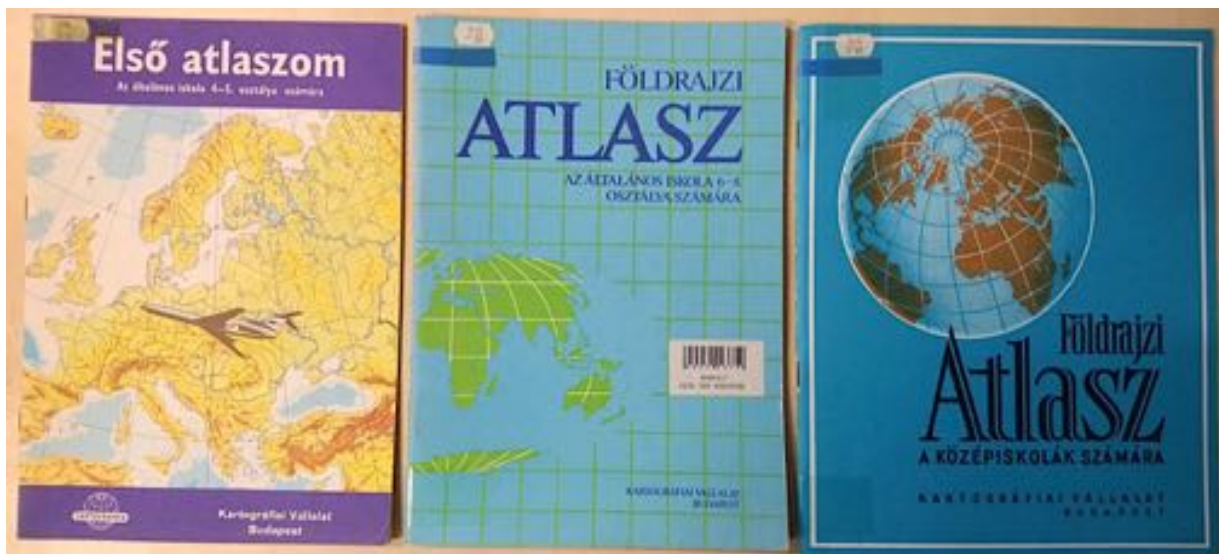
gimnáziumokban is zsugorodott a földrajztanulás időtartama, immár csak **két évfolyamon** (I. és II. osztályban) tanulták a diákok:

- I. osztály: általános természeti földrajz (kőzetburok, vízburok, légkör, földrajzi övezetesség); általános társadalomföldrajz (a világ társadalmi, népességi és gazdasági képe);
- II. osztály: regionális gazdasági földrajz (fejlett tőkés országok, fejlődő országok, a szocialista világ országai); Magyarország gazdasági földrajza.

Már az 1980-as évek közepén látszott, hogy az 1978-as tanterv sem tudta valóra váltani a hozzá fűzött reményeket, mert kiderült, hogy túl magas követelményeket fogalmazott meg a tanulókkal szemben. A tananyag mennyisége megkívánta, hogy szinte minden órán új tananyagot dolgozzanak fel, így nem maradt idő a gyakorlásra, a tanuláshoz szükséges képességek kialakítására és fejlesztésére. Ezért az **1986-ban** megfogalmazott és az 1986/87. tanévtől két szinten bevezetett **tantervi korrekció** azt kívánta biztosítani, hogy mindenhol, mindenkinek sikerüljön elsajátítani a törzsanya-got. Ennek érdekében nagyobb szabadságot biztosított a tanároknak az óraszám felhasználásában (már nem kötötte meg, hogy mikor kell gyakorolni, ismételni vagy éppen ellenőrző órákat tartani). Megszüntette a tantárgyak közötti tartalmi átfedéseket, tehát a földrajz törzsanyagából kivettek olyan tananyagrészeket, amelyek más tantárgyakban is előfordultak. (Pl. 6. osztályban a kontinensek élővilága, amelyről ugyanabban a tanévben biológiából is tanultak a gyerekek az idegen tájak élővilága témakör keretében. 8. osztályban csökkentette a csillagászati földrajzi témakörben a csillagászat témát, mert az fizikából is feldolgozásra került). A tantervi korrekció persze arra is alkalmat adott, hogy néhány új tartalmi elem kerüljön a tananyagba (pl. a demográfiai robbanás következményei, az északi-tengeri szénhidrogén-lelőhelyek, valamint Délkelet-Ázsia gyorsan fejlődő gazdaságú országai).

Gimnáziumi földrajz tankönyvek, Tankönyvkiadó (fotó: Makádi M.)

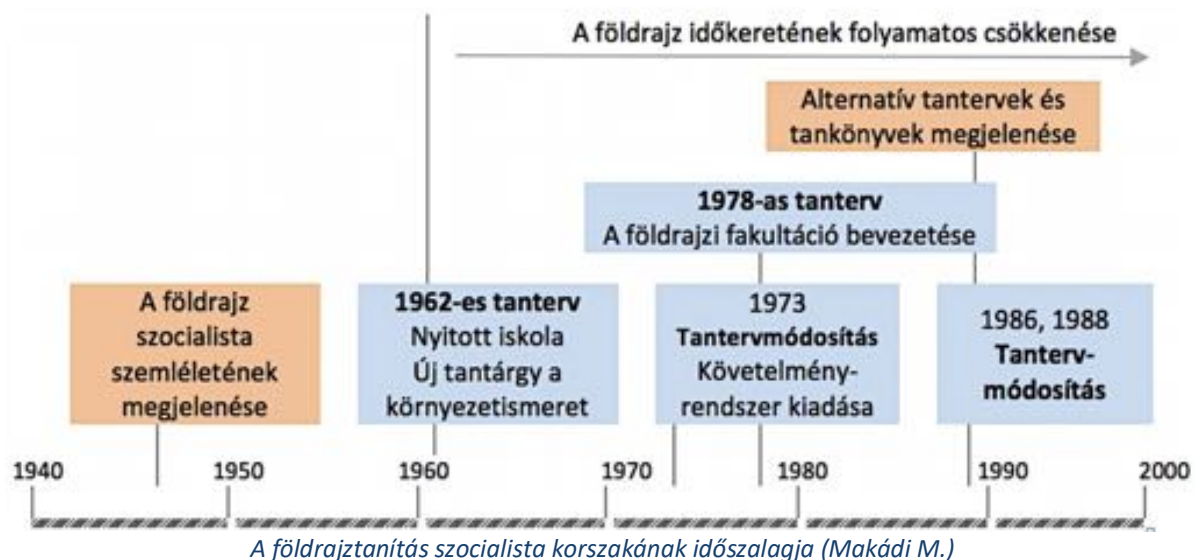

Atlaszok a környezetismeret és a földrajz tanulásához, Kartográfiai Vállalat (fotó: Makádi M.)

1988-ban látszólag csak egy technikai változást hajtottak végre a közoktatásban. Lehetővé tették az általános iskolák számára a választást a korábban kötelező **ciklusos óraterv** (az A. hét és a B. hét órarendje, óraszámai különbözőek) és a **hetes óraterv** szerinti tanítás között. Ez a lehetőség a hetes óratervre áttérő iskolákban azzal járt, hogy megszűnt 1. osztályban a környezetismeret, a többi évfolyamon pedig megváltozott a tantárgy célja. Míg korábban a környezetismeret névvel éppen azt kívánták kifejezni, hogy az integrált tantárgy természettudományi és társadalomtudományi tárgyak alapozását együttesen végzi, addig most kimondták, hogy csak a természeti alapismeretek közvetítése a feladata. E döntés mögött az a felismerés állt, hogy az 1978-as tanterv teljesíthetetlenül nagy mennyiségű tananyagot fogalmazott meg a 4–5. osztályosok számára. Sajnos azonban ez a koncepcióváltás azzal a következménnyel járt, hogy a társadalomtudományok alapozás nélkül maradtak.

Általános iskola								Gimnázium				
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	I.	II.	III.	IV.	
–	Környezetismeret				Földrajz						–	–
A heti óratervvvel dolgozó iskolákban a heti óraszám:												
–	1	1	2	2	2	2/1	2/1	3	2	–	–	
A heti óratervvvel dolgozó iskolákban az évi óraszám:												
–	37	37	74	74	74	55	55	111	74	–	–	

A földrajzi tantárgyak óraszámai az 1988-as tantervi módosítás után

3.3. Az egyszintű tantervi szabályozás időszaka

A magyarországi tantervek története bemutatta, hogy az iskolarendszerben hogyan helyeződött át a hangsúly az ismeretátadás (oktatás) felől a nevelésközpontúság felé és azzal párhuzamosan, hogyan változott a földrajztantárgy presztízse. Ugyancsak érzékelhető volt, hogy a tantervek fokozatosan, apró lépésekben engedtek teret a tanári szabadságnak. Abban azonban közősek voltak, hogy egyeduralkodó szerepet töltöttek be a közoktatásban, amikor érvényben voltak, csak ezek alapján folyhatott az oktatás minden hazai közoktatási intézményben (kivéve az 1980-as évek második felét, amikor már megjelentek ún. alternatív tantervek külön engedélyek alapján, és a tanterveket egyébként is kevésbé tartották be). Tehát **központi tantervek** irányították az oktatás tartalmát, amelyek használata kötelező volt. A **tantervi szabályozás egy szinten**, az állam szintjén működött. A tantervet hagyományosan, 1777 (az első központi magyarországi tanterv megjelenése) óta úgy értelmeztük, mint a tanítás kötelező tartalmát és rendjét. Olyan dokumentumként, amely meghatározza, hogy az iskolai oktatásban mikor, mit, sőt még azt is, miként kell tanítani.

Hogyan épültek fel a központi földrajztantervek?

1. A tantárgy célja és feladatai
2. Tananyag osztályonként
3. Évi órakeret és felosztása
4. Tantervi követelmények:
 - a. tartalom (ismeretek) – fogalmak (egyedi és általános), folyamatok, összefüggések, gyakorlatok (tevékenységek)
 - b. tanulói teljesítmények, tevékenységek
 - c. várható nevelési eredmények.

Kulcsfogalmak

szocialista tanterv, reformtantervek, központi tantervek, egyszintű tantervi szabályozás, tantervi követelményrendszer, tantervi korrekció, törzsanyag, kiegészítő anyag, integrációs elv, fakultációs rendszer, nyitott iskola